

Fekete Albert
Erdélyi kastélykertek
című MTA doktori művének bírálata

Erdély kastélyparkjai a magyar kertművészet-történet kiemelkedően értékes alkotásai. Ezeknek a műegyütteseknek egy része sajnos már csak nyomaiban létezik vagy teljesen eltűnt, egy másik része veszélyeztetett, a pusztulás előtt áll, további része rekonstrukcióra szorul, és csak igen kis hányada védett mint műemlék. Rendkívül fontos tehát, hogy a még meglévő értékeket felkutassuk, a történeti kastélyparkok és kertek állapotát, helyreállításuk lehetőségeit elemezzük, és ezek alapján javaslatokat készítsünk a rekonstrukciójukra, hasznosításukra, fenntartásukra és védelmükre. Ezért is különösen aktuális és jelentős Fekete Albert kutatási témaválasztása, ami az erdélyi kastélykert-örökség egészének feltárását, annak dokumentálását, valamint a kertek rekonstrukciójához és védelméhez szükséges intézkedések meghatározását szolgálja.

A doktori mű bírálata formai szempontból

Fekete Albert doktori művében az e témában két évtizeden át végzett módszeres kertművészet-történeti kutatásainak eredményeit foglalja össze és dokumentálja, két kötetben. Az első kötet 157 oldal terjedelmű szöveges munkarész, amely a kutatás célkitűzéseit, a hozzáférhető szakirodalom és levéltári források, valamint a 20 éven át végzett helyszíni vizsgálatok, felmérések alapján az erdélyi kastélykertek leíró és elemző bemutatását, a helyreállításukra és védelmükre tett javaslatokat és a hivatkozott szakirodalmat tartalmazza.

A második kötet összesen 196 oldal terjedelemben több mint 300 történeti térképet, helyszínrajzot, műszaki ábrázolást, fényképet és elemző táblázatot tartalmaz. Az itt közölt – döntően képi – anyag hasonló, ha nem nagyobb fontosságú, mint a szöveges munkarész, tekintettel a kutatás tárgyára, a kastélykertre, amely alapvetően és lényegét tekintve vizuális jelenség. Egy-egy kép vagy rajz ezért esetenként több információt tartalmazhat, teljesebb és komplexebb „adathordozó”, mint a több oldalas szöveges leírás.

A dolgozathoz csatolt forrásjegyzék összesen 403 hivatkozott irodalom- és több mint félszáz levéltári dokumentum-jelzetet tartalmaz.

A kutatások tudományos eredményeit és az azokra alapozott szakmai javaslatait a szerző összesen 10 tételben foglalja össze, valamint megfogalmazza az ezekből fakadó gyakorlati teendőket is.

A tézisfüzet tartalmazza a munka célkitűzéseinek, a kutatás folyamatának tömör, összegző leírását, valamint 10 tételben összegzi a kutatási eredményeket, amelyekhez részletes, kiegészítő leírást/indoklást közöl.

Az értekezés nyelvezete tudományos igényességű, tömör és szakszerű, ugyanakkor a téma összetettsége és a sokoldalú megközelítést igénylő jellege ellenére olvasmányos.

Fentiek alapján megállapítható, hogy az értekezés jól megfelel az MTA doktori művekkel szemben támasztott formai követelményeinek.

A doktori mű bírálata tartalmi szempontból

Fekete Albert doktori műve egy átfogó monográfia, amely az erdélyi kastélykertek múltját és jelenét a maga teljességében és a lényegi részletek kiemelésével írja le (I. kötet), kiegészítve és alátámasztva azt a felkutatott képanyaggal, tervekkel, helyszínrajzokkal, fényképekkel és az összegző táblázatokkal (II. kötet).

A szerző erdélyi kerttörténeti kutatásait az alábbi, négy alapvető célkitűzés szerint végezte:

1. Nagyszámú erdélyi kastélykert történetének feltárása (levéltári és szakirodalmi források felkutatása és elemzése), felmérési dokumentációjának elkészítése, valamint kerttörténeti értékelése.
2. A magyar és európai kerttörténet gazdagítása új kertművészeti és historikus elemekkel.
3. Az erdélyi kastélykertek legfontosabb kerttörténeti korszakainak és stílárius jellemzőinek meghatározása, nemzetközi kontextusba helyezése.
4. Az erdélyi kertörökség ügyének társadalmasítása, a kastélykertek védeleméhez és felújításához szükséges stratégiai szemlélet megalapozása.

Az erdélyi kastélykertekről eddig még nem született átfogó ismeretanyag, felmérés és inventárium. A szerző ezért is a fenti kutatási célok jegyében rendkívül széles forrásanyagot – a levéltári dokumentumoktól, történeti térképektől, kortárs szépirodalmi leírásokon és utalásokon, valamint képzőművészeti alkotásokon át a tulajdonosok levelezéséig és a kertekkel kapcsolatos intézkedéseik írásos anyagáig – tanulmányozott át, és igen kiterjedt eszköztárat – a geodéziai felméréseken, a helyszíni fafelméréseken és értékeléseken át a drónfelvételekig és azok kiértékeléséig – alkalmazott az erdélyi kastélykertek történeti kutatáshoz, valamint a helyszíni adottságok feltárásához és dokumentálásához.

A forrásanyag így mondhatni teljes körű, minden elérhető és feltárható információt tartalmaz, amelyre biztonsággal lehet alapozni egy átfogó inventárium létrehozását, és kidolgozni az értékeléseket és javaslatokat a kastélykertek helyreállításához és védelméhez.

Ez azért is figyelemre méltó, mert nem egy stíluskorszak vagy egy térség néhány kertjéről készült ilyen részletezettségű és alapos történeti feltárás, hanem a kutatás Erdély teljes területe kertművészet-történetének mintegy négy évszázadát fogja át a 17. század kezdetétől napjainkig. Így a kutatás tárgya lényegében Erdély kertművészet-történeti értékű

teljes kastélykert-öröksége. Ebből az időszakból, illetve örökségből a szerző kiválasztott 150 (!) (lásd: 2. kötet, 5a, 5b melléklet) kiemelkedő értékű kertművészeti alkotást a késő reneszánsztól egészen a tájképi klasszicizmusig és romantikáig, a 17. század kezdetétől a 19. század végéig. Sajnos a táblázatos melléklet minden esetben a kiválasztott kastélykert helyszínét és tulajdonosát tünteti fel, míg a stíluskorszakot, amelyben létrejött, valamint a keletkezés évszámát nem, pedig ezek a megfelelő áttekintéshez, tájékozódáshoz igen fontos alapadatok.

Maga a 150 kastélykert kiválasztása is rendkívül kiterjedt forráskutatáson alapszik, hiszen a gazdag és feltáratlan történeti múlt egészének áttekintését igényli, ami önmagában is értékes kutatási eredmény.

Kérdésem (1.): A kiválasztott 150 kastélykert Erdély felkutatható teljes kastélykert-állományának mekkora része, hány százaléka? Mennyire reprezentálja ez a történeti múlt örökségét?

A szerző részletesen ismerteti Erdély történeti fejlődését, azokat a társadalmi-politikai változásokat, amelyek tükrében érthetőek és magyarázhatóak Erdély kertkultúrájának sajátosságai, illetve a kastélykertek fejlődése, figyelemmel a helyi adottságokra. A feltárt gazdag forrásanyagra alapozva részletesen ismerteti a vizsgált három nagy kertművészeti stíluskorszak: a késő reneszánsz, a barokk, valamint a tájképi (festői, klasszicista és romantikus) Erdélyben kiforrálódott jellemzőit, a kastélykertek alkotó elemeit, szerkezeti összetevőit, térkompozíciós megoldásuk, táji kapcsolatuk, beágyazottságuk sajátosságait.

A munka ezek mellett tartalmazza a szerző kutatásai nyomán a fás növényállomány összetételét, állapotának felmérését, a vízrendszerek kialakítását, a kerti architektúra-elemek, valamint szobrok és egyéb műalkotások alkalmazását és a kertművészeti kompozícióban betöltött szerepét is.

A vizsgált stíluskorszakok jellemzőit külön, önálló fejezetekben részletesen elemzi, bemutatja az erdélyi kastélykertek funkcionális, szerkezeti és térkompozíciós sajátosságait, az egyes alkotóelemek jellemzőit, a növényalkalmazás megoldásait a kiválasztott kertművészeti alkotások példáival alátámasztva, illetve illusztrálva.

Ezt követően két, önálló fejezetben tárgyalja a kertekben megjelenő szobrászati díszek és más művészeti alkotások elhelyezését, szimbolikáját, valamint a vízfelületek, a vízarchitektúra különböző alkalmazási formáit. Felvetődik a kérdés, hogy ezeknek miért szentelt külön fejezetet a szerző, hiszen az egyes stíluskorszakok tárgyalásánál is beilleszthetők lehettek volna, s így az azt tárgyaló fejezet komplexebb, teljesebb lehetne.

Kérdésem (2.): Mi indokolja, hogy az értekezés az erdélyi kastélykertek művészeti alkotásait (5.2.4. fejezet) és az erdélyi kastélykertek vízrendszereit (5.2.5. fejezet) külön, önálló fejezetben tárgyalja, s nem az adott stíluskorszak elemző leírásába beillesztve?

A helyszíni felmérésekhez és vizsgálatokhoz a szerző saját felmérő lapot dolgozott ki (46. melléklet), hogy a terepi kutatások egységes tematika szerint történjenek, így egymással összevethetők és az időbeli változások nyomon követhetők legyenek. Ez a kutatás módszertanilag értékes, fontos munkarésze. A 150 műegyüttesre kiterjedő, 20 év időtartamú terepkutatás eredményeit másként nem is lehetne egységesen és összehasonlítható módon rögzíteni, dokumentálni, annál is inkább, mivel a munkában a kutatást segítő nagyszámú (több mint 200) tájépítész hallgató és doktorandusz vett részt a szerző irányításával.

A felmérő lap a helyszínen rögzített adatok, információk mellett tartalmazza többek közt az adott műegyüttes rövid történeti leírását, a tulajdonos(ok) nevét, valamint a helyszínen készített fényképek fotótárát. Így létrejött egy „kartoték” rendszer, amely a vizsgált műegyüttesek lényegi adatait tartalmazza, hasonlóan egy háziiorvosi rendelőben a betegek nyilvántartásához. A hasonlat talán nem túlzó vagy illetlen, hiszen a 150 kert jó része (sajnos) beteg.

A szerző mindezt az adott műegyüttes, a vonatkozó kertművészeti stíluskorszak meghatározó jellemzőinek tükrében vizsgálja és értékeli, és a 150 kiválasztott alkotást azok kertművészeti kvalitásai szerint rangsorolja, kiemelve a magyar kertművészet történetében játszott fontos szerepüket.

Ebből a szempontból különösen kiemelkedő értékűek – a szerző megállapítása szerint – a késő reneszánsz alkotásai, amikor a Kárpát-medencében a török hódoltsági területrészekben 150 évre megszakadt a nyugat-európai kertművészet történeti fejlődésével és alkotás-folyamataival való kapcsolat, s így Erdély biztosította a magyar kertművészeti fejlődés folytonosságát, az európai kertművészeti alkotásokhoz képest időben kissé megkésétt, mindazonáltal nemzetközileg is mértékadó alkotásaival.

A mű igen fontos munkarésze a felkutatott és elemzett kastélykertek értékelése kertművészei kvalitásuk és a jelen állapotuk alapján (5.1.2 fejezet). A kerteket a szerző 4 értékcsoportha sorolja. Az egyes kertek besorolását az 56/a melléklet tartalmazza táblázatos formában.

A táblázattal kapcsolatosan két észrevételem van. Az összevont (valamennyi kertet a helyszín betűrendjében felsoroló) táblázat helyett (vagy mellett) szemléletesebb lett volna az értékrend négy kategóriája szerint felosztott (négy) táblázat, hiszen itt nem a helyszín neve, hanem az érték kategória szerinti besorolás a fő szempont. Itt is hasznos és informatív lett volna a táblázatban feltüntetni a helyszín és a tulajdonos neve mellett a kert eredeti keletkezési idejét, és a jelenlegi állapotának stíluskorszak szerinti besorolását. Ezeknek az adatoknak a szerző nyilvánvalóan birtokában van, de az olvasó számára nem igazán ismert, legfeljebb a teljes szöveg ismételt áttekintése után állapíthatja azokat meg. Ezért javasolható a táblázat kiegészítése.

A 3. mellékletben (Kerttörténeti stíluskorszakok idősíkjai európai viszonylatban) a szerző táblázatosan is bemutatja, hogy az erdélyi kertek a vonatkozó nyugat-Európai kertművészeti stíluskorszakaihoz képest némi késéssel születnek meg. A reneszánsz kertekhez hasonlóan a barokk kertek is Nyugat-Európához képest mintegy 100 évvel később jelennek meg Erdélyben.

Ennek kapcsán a szerző a szakirodalomra hivatkozva azt írja: „A szakirodalom a barokk kertművészet kialakulását a lúdláb sétány megjelenéséhez és az ortogonális alaprajzi rendszer fokozatos elhagyásához köti, ami nyugat-Európai kontextusban a 16-17. század fordulóján következett be” (76. oldal). Ez azonban tévedés. A barokk valóban megjelenik a 16-17. század fordulóján Rómában, illetve Itáliában, de csak az épületek megformálásánál és a településszerkezet kialakításánál, a kerteknél még nem. Voux la Vicomte, az első mértékadó barokk kert (André le Nôtre, 1658-1661, Maincy, Franciaország) csak a 17. század közepén született, és annál még nyoma sincs a lúdláb-sétánynak. Pazar barokk, de lényegét tekintve ortogonális rendszer, ami azonban már hierarchikus formaelemekből áll. A lúdláb sétány Versailles parkjában több mint 20 évvel később, 1682-86 között épült. De az erdélyi barokk kastélykertek megjelenése valóban körülbelül 100 évvel későbbre datálható (pl. a szerző által kutatott első egyike, gróf Bánffy Dénes által létesített bonchidai kastélyegyüttes 1748-1752 között létesült).

Kérdésem (3.): mi ennek a hosszú, mintegy 90 éves késésnek az oka? A reneszánsz kertek időszakában a török hódoltság még komoly akadályt jelentett, de ez a gát az 1600-as évek végén elvileg megszűnt.

A tájképi kertek esetében ez a késés fokozatosan „felszámolódik.” A festői kertek csak mintegy 80 év, a szentimentális kertek pedig körülbelül 40 év késéssel jönnek létre Erdélyben. A klasszicizmus és romantika időszakára ez a késés teljesen eltűnik, az új stílusjegyeket mutató kertművészeti alkotások egyidejűleg jelennek meg Nyugat-Európában és Erdélyben.

A kertművészeti kompozíciók és azok alkotóelemeinek bemutatása és elemzése mellett a szerző ismerteti a műegyüttesek tulajdonosainak, tervezőinek (akik sokszor maguk a tulajdonosok), illetve a kivitelező építő-, kertész- és egyéb mesterembereinek névsorát is, ahol ez a fellelhető levéltári források és a szakirodalom alapján megállapítható, valamint a kert létesítésével és fenntartásával kapcsolatos levelezést, utasításokat és egyéb írott anyagokat, amelyeket a mellékletek között dokumentál. Figyelemre méltó, és a műalkotások európai rangját is fémjelzi, hogy a tervezők sorában a tájképi kertek időszakában már jó néhány, a korszakban kiemelkedő, európai rangú, mértékadó alkotó neve is szerepel (pl. Christian Heinrich Nebbien, Jámber Vilmos).

Fekete Albert értekezésében külön fejezetet szentel a 20. század második felétől a napjainkig terjedő idő történelmi-politikai változásainak a kastélykertekre gyakorolt hatásáról. A román földtörvények, majd az államosítások súlyos következményekkel jártak az általában

funkciójukat (és a háttérként szolgáló birtokaikat) veszített kastélyok kertjeire nézve. Ez a 150 kiválasztott kertművészeti alkotás történeti kutatásának és helyszíni vizsgálatának dokumentálásában markánsan tetten érhető.

Fekete Albert kutató munkája eredményeinek gyakorlati hasznosítása lényegében már a 20 éves kutatás folyamatában is jelentős volt. A felsőfokú oktatásban több egyetemen beépült a szakmai tananyagba, így a Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Karán (ma MATE, Budai Campus), a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem marosvásárhelyi tájépítészeti szakán, valamint a kolozsvári Babes Bolyai Tudományegyetem Filozófia Karán folyó műemlékvédelmi szakmérnök képzésben, kezdetben választható tárgyként (Erdélyi tájtörténeti szeminárium), majd a vonatkozó törzstárgyak tananyagának részeként. A gyakorlati oktatás keretében több mint 200 egyetemi hallgató működött közre a terepi felméréseknél, és a témában számos diplomamunka és PhD értekezés született. A kutatómunka eredményeként eddig 25 erdélyi kastélykert megújítása fejeződött be vagy van folyamatban, zömmel a szerző tervezői alkotó munkája nyomán.

Fekete Albert az értekezés bevezetőjében megfogalmazott kutatási célkitűzéseit 20 éves módszeres kutatómunkával megvalósította. Különösen értékes, hogy a 20 év arra is alkalmat adott, hogy az egyes kertművészeti alkotások változásait térben és időben nyomon kövesse és dokumentálja. A kert négydimenziós alkotás, aminél az időbeli változás, az alakulás-folyamat a kerti térkompozíció lényegéhez tartozik. Sajnos, ahogy a szerző megállapítja, ez a két évtized sok kert esetében nem csupán fejlődést, hanem pusztulást, leromlást eredményezett, aminek számos oka van.

A rendkívül széleskörű kutatómunka eredményeként létrejött egy megalapozott és átfogó kerttörténeti dokumentáció az erdélyi kastélykertek történeti múltjáról, jellemzőiről, állapotáról és értékeiről, ami alapján az arra érdemes kertek védelmére megfelelő javaslatokat lehet tenni. A munka egyben különösen fontos értékmentő szerepű, hiszen a 150 kastélykert történeti értékének és jelenlegi állapotának feltárása, valamint dokumentálása nélkül az erdélyi kertörökség e kiemelten fontos és meghatározó szerepű műegyüttese – a meglehetősen drámai folyamatok és változások ismeretében – védelem nélkül, néhány évtized múltán nyomtalanul eltűnnek, és az azokról szóló ismeretek a feledés ködébe vesznek.

Ezért sem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az elvégzett kutatómunka nyomán egy különösen értékes, hiánypótló alkotás jött létre, amely az erdélyi kastélykerteket beilleszti a magyar kertművészet történetének egészébe, ezzel teljesebbé formálva azt.

Úgy érzem, külön kiemelésre érdemes az az óriási mennyiségű háttérmunka, a források felkutatásától a vizsgált 150 kert következetes kiválasztásán át, azok módszeres és részletes helyszíni vizsgálatáig, elemzéséig és a vizsgálati dokumentumok előállításáig, amit a szerző két évtizeden át folyamatosan végzett, irányítva a közreműködő munkatársakat (köztük több mint 200 hazai és erdélyi tájépítész egyetemi hallgatót). Mindezt a disszertáció előírással terjedelmi korlátai miatt nem lehet igazán a teljes mélységében és összetettségében reprezentálni.

Fentiek alapján megállapítható, hogy Fekete Albert doktori műve, az abban bemutatott kutatómunka az MTA doktori értekezésével szemben támasztott tartalmi követelményeknek magas színvonalon eleget tesz.

Összefoglalás

Fekete Albert Erdélyi kastélykertek című doktori műve mind formai, mind tartalmi szempontból kiválóan megfelel az akadémiai disszertációval szemben támasztott általános követelményeknek.

A szerző a kutatási célkitűzéseket a 20 év során végzett munkája eredményeként teljes körűen, hiánytalanul megvalósította. Az ennek nyomán létrejött tudományos alkotás a magyar kertművészettörténet ismeretanyagát jelentős mértékben gazdagítja, továbbá Erdély kastélykertjeinek megőrzését és védelmét szolgálja, s e minőségében fontos, hiánypótló munka.

A szerző a témában végzett munkájának lényegét, tudományos eredményeit a szövegkötet végén összesen 10 tézisben foglalja össze. A tézisekhez azt kiegészítő, értelmező magyarázatokat fűz.

A tézisfüzet tartalmazza a kutató munka tömör összegzését, a célkitűzéseket és a módszertan rövid bemutatását, az eredményeket összegző téziseket, valamint a kutatás gyakorlati hasznosításának leírását. A tézisfüzetben közli a szerző a témában készített tudományos publikációinak és alkotásainak – összesen 77 tételből álló – jegyzékét is. Ebben szerepelnek Fekete Albert, a témához kapcsolódó kertművészeti tervezési munkái: az erdélyi kastélykertek megújításához készített koncepciótervek, felújítási és rekonstrukciós tervek, összesen 16 tervdokumentáció.

Mind a 10 tézis jelentős tudományos megállapítás. A téziseket, mint a szerző önálló kutatási eredményét, elfogadom.

Mindezek alapján a doktori mű tudományos vitára és védeésre bocsátását messzemenően javaslom.

Tata, 2025. április 23.

Jámber Imre András CSc, DLA tájépítész, professor emeritus

